

ЗМІСТ

ВСТУП	5
--------------------	---

РОЗДІЛ 1

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СІМ'Ї

1.1. СІМЕЙНИЙ ПРОСТІР ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ	8
1.2. РОДИНОЦЕНТРИЗМ У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ	11
1.3. РОЗВИТОК ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ ДИТИНИ В СІМЕЙНОМУ КОЛІ	25
1.4. ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ СІМ'Ї	36

РОЗДІЛ 2

ПСИХОЛОГІЯ ДИТИНСТВА

2.1. ЗНАЧЕННЯ ПРЕНАТАЛЬНОЇ СТАДІЇ В РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ	42
2.2. ПРО ПРОБЛЕМУ РАНЬОГО РОЗВИТКУ	54
2.3. ГЕНЕЗА СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ДИТИНИ	67
2.4. АМПЛІФІКАЦІЯ ДИТЯЧОГО РОЗВИТКУ	76
2.5. ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ДИТЯЧОЇ ТВОРЧОСТІ, ЗДІБНОСТЕЙ ДИТИНИ	87

РОЗДІЛ 3

УМОВИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

В СІМЕЙНОМУ ПРОСТОРІ

3.1. СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СІМЕЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ	95
3.2. СУПРОВІД РОЗВИТКУ БАЗОВИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЗДІБНОСТЕЙ ДИТИНИ	109

3.3. РЕАБІЛІТАЦІЯ ТВОРЧОГО СПРИЙНЯТТЯ В СІМ'Ї	125
3.3.1. ЗАКОНОМІРНОСТІ СПРИЙНЯТТЯ МИСТЕЦТВА В ДОШКІЛЬНОМУ ВІСІ	135
3.3.2. ЗБАГАЧЕННЯ РОЗВИТКУ ДИТИНИ В ПРИРОДІ	147
РОЗДІЛ 4	
ФОРМУВАННЯ СВІДОМОГО БАТЬКІВСТВА	
4.1. УСВІДОМЛЕНЕ БАТЬКІВСТВО ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ	156
4.2. ПРОГРАМА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ БАТЬКІВСТВА	160
РОЗДІЛ 5	
ЯК ВИРОСТИТИ ДИТИНУ ЩАСЛИВОЮ?	
5.1. СПАРГАЛКИ ДЛЯ ДОРОСЛИХ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ	185
5.2. ОРІЄНТИРИ ДИТЯЧОГО РОЗВИТКУ	230
5.3. ЦІКАВІ СПРАВИ СПІЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ДИТИНОЮ	232
РОЗДІЛ 6	
ДІАГНОСТИКА В УМОВАХ СІМ'Ї	
6.1. МЕТОДИКА «ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ» (МОДИФІКОВАНА МЕТОДИКА М. РОКИЧА)	236
6.2. ОПИТУВАЛЬНИК «ВЗАЄМОДІЯ БАТЬКО – ДИТИНА» (ВБД)	238
6.3. ОПИТУВАЛЬНИК «СВІДОМЕ БАТЬКІВСТВО» (М. С. ЕРМІХІНОЇ, 2003)	246
6.4. АНКЕТА: «ВПЛИВ МОЇХ БАТЬКІВ НА МОЄ ВИХОВАННЯ»	268
6.5. ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ СВІТОСПРИЙМАННЯ ДИТИНИ	270
ЛІТЕРАТУРА	273

Вступ

*Не виховуйте дітей, все одно вони будуть схожі на вас.
Виховуйте себе.*

Англійське прислів'я

Останнім часом не лише в Україні, а й в усьому світі, на жаль, збільшилася кількість неблагополучних родин. Наслідком цього є соціально-психологічна дезадаптація дітей та проблеми в їх психічному, фізичному розвитку. Така негативна тенденція спонукає наукову спільноту до ретельного вивчення передумов цієї проблеми, складання прогнозів щодо її динаміки та перспектив, особливостей та результатів корекції.

Проблема усвідомленого, відповідального батьківства є предметом міждисциплінарних досліджень, вивчається в межах не лише психологічної, а й соціальної, педагогічної та інших наук, які ініціюють розробку наукових підходів та заходів соціально-психологічного патронату молоді сім'ї. Інформаційна просвіта майбутніх та молодих батьків, підвищення рівня психолого-педагогічної компетентності спеціалістів, які працюють з молоддю, а також інтеграція служб соціально-педагогічної, психологічної та спеціалізованої підтримки молодих сімей є важливою передумовою сімейного благополуччя та повноцінного розвитку дитинства, реалізації здібностей дітей.

Завданням практиків є впровадження наукових розробок та аналіз їх ефективності. Розширення кола послуг з метою профілактики та корекції психічного стану дорослих та дітей передбачає складання спеціальних програм навчання потенційних батьків,

що враховують специфіку розвитку нашого суспільства. Завданням таких програм є просвітницька, розвивальна та корекційна робота, а саме: встановлення партнерських стосунків і налагодження співробітництва між усіма учасниками сімейного спілкування; формування навичок розуміння та взаємодії в сімейному просторі; розвиток емпатійних та рефлексивних здібностей членів родини; активізація комунікації в родині.

Саме цим завданням відповідає зміст посібника, який включає інформацію теоретичного та практичного характеру. У теоретичній частині представлено інформаційні параграфи, які входять до змісту лекційного курсу, що має на меті ознайомлення молодих людей, які планують стати або вже є батьками, зі специфікою сімейного простору, його розвивальним, виховним потенціалом. Переконливим тоном в книзі наголошується на значенні розвитку індивідуальності дитини в сімейному колі, пояснюється важливість пренатальної, ранньої стадії в розвитку її особистості. Згадується проблема інформаційної безпеки в умовах сім'ї, в основі якої є вікові особливості психіки дитини, специфіка її світосприймання. Даються ґрунтовні рекомендації щодо ампліфікації дитячого сприймання, розвитку творчості, здібностей дитини. Описуються умови розвитку особистості дитини в сімейному просторі та закономірності становлення її психічних функцій у різних видах діяльності.

Розвивальна частина посібника має на меті вправління у формуванні необхідних навичок соціальної, сімейної взаємодії, розвитку рефлексивного компоненту батьківських виховних стратегій. Зміст розвивальної частини представлений у формі тренінгу та передбачає вправління у практичних навичках та вміннях комунікації.

Окремий розділ посібника присвячений профілактиці безвідповідального батьківства та відрізняється популярним стилем викладу, що передбачає доступність та простоту сприймання і сприятиме кращому розвитку рефлексивних та емпатійних навичок усіх членів родини та дорослих, які виховують дітей.

Останній розділ присвячений діагностиці усвідомленого батьківства. У ньому представлено набір діагностичних методик для вивчення соціально-психологічних характеристик дорослих, які виховують дітей, а також опитувальники вивчення особливостей сімейного середовища.

Посібник буде корисним як педагогам, так і психологам та соціальним працівникам, а також усім тим, хто вже став або планує стати батьками.

Розділ 1

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СІМ'Ї

1.1. СІМЕЙНИЙ ПРОСТІР ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ

*Без хороших батьків немає хорошого виховання,
не дивлячись на всі школи, інститути і пансіони.*

М. М. Карамзін

Першою й головною «школою» соціалізації, соціальної адаптації є сім'я як первинна мікросистема соціуму, через яку індивід засвоює знання, а також виступає головним агентом впливу на особистість, що детермінує ті чи інші її якості та характеристики. Всі компоненти структури особистості, її здібностей (мотиваційно-вольовий, особистісно-ціннісний, операційно-діяльнісний, когнітивно-творчий) можуть успішно розвиватися лише за умови наявності розвивального середовища, простору, у якому сім'я займає визначальне місце.

На думку Е. Берна, долею людини в значній мірі керує «батьківське програмування». Цей неусвідомлений процес Е. Берн називає скриптуванням – формування сценарію, життєвого плану в дитинстві під впливом батьків. Діти зазвичай прагнуть копіювати поведінку тих, з ким вони знаходяться в найближчому контакті. Почасти це свідома спроба поводити себе так само, як поводять себе значимі дорослі, неусвідомлена імітація, яка є одним з аспектів ідентифікації з іншим. У зв'язку з цим важливо відмітити, що діти вчать у батьків певним способам поведінки, не лише засвоюючи

правила, які їм безпосередньо повідомляють (готові рецепти), але й спостерігаючи наявні в стосунках батьків моделі (прикладі).

Меседжі, які батьки неодноразово повторюють, закарбовуються в підсвідомі настановлення і визначають майбутні ціннісні орієнтації, здібності. Спілкування з дорослими, які виховують дитину, є для неї не порівняним ні з чим іншим джерелом яскравих, особисто адресованих їй впливів, стимулів і зразків (О. О. Смирнова, С. Ю. Мещерякова, А. Г. Рузська, М. І. Лісіна та інші) [4, с. 25]. Це демонструє аксіоматичність тези Л. С. Виготського про те, що всі вищі психічні функції людини першочергово формуються як зовнішні, тобто такі, у реалізації яких бере участь не один, а мінімум два суб'єкти. І лише поступово вони стають внутрішніми, перетворюються з «інтерпсихічних» у «інтрапсихічні». Розробка поглядів Л. С. Виготського привела до створення оригінальної концепції дитячого розвитку, у межах якої розвиток дитини розуміється як процес присвоєння нею суспільно-історичного досвіду, накопиченого попередніми поколіннями людства (О. М. Запорожець, О. М. Леонтьєв, Д. Б. Ельконін).

В. М. Дружинін зауважує, що любов, емоційна близькість та підтримка, яку висловлюють один одному члени родини в православній традиції, має велике значення [3]. Батьківська любов – це величезне та незамінне джерело духовного розвитку дитини, емоцій, моральних якостей, позитивного світосприймання, впевненості в собі; умова і невичерпне джерело чуйності, турботи, поваги до людей. Спілкування в атмосфері близькості, любові, довіри, турбота один про одного здійснюють сильний вплив на дитячу психіку і в подальшому дають широкий простір для емоційних переживань дитини, реалізації її потреб, задоволення інтересів, а тим самим стають для неї справжньою школою соціальних стосунків та ареною самоздійснення. Дитина, яка недоотримала батьківської любові, виростає недобррозичливою, озлобленою, черствою до переживань інших людей, зухвалою, невживчивою в колективі ровесників, інколи – замкнутою, занадто сором'язливою та невпевненою.

Загалом негативними факторами сімейного виховання є: неадекватний вплив факторів матеріального порядку: пріоритет матеріального благополуччя над реалізацією духовних потреб дитини; бездуховність батьків, відсутність прагнення духовного розвитку дітей; авторитаризм або лібералізм батьків; аморальний стиль і тон стосунків у сім'ї; відсутність у сім'ї нормального психологічного клімату та педагогічної культури спілкування; безграмотність у психолого-педагогічному відношенні (відсутність цілеспрямованості виховання, безпринципність, противоріччя в застосуванні методів виховання, фізичні покарання, заповідання дітям важких моральних страждань) тощо.

Перспективним шляхом формування особистісних орієнтирів, що визначають життєву «траєкторію», вектор розвитку особистості, є сімейна взаємодія, спілкування в сім'ї. При цьому важливим є демократичний стиль виховання, що характеризується високим ступенем вербального спілкування між батьками і дітьми, включеністю дітей в обговорення сімейних проблем, готовністю батьків завжди прийти на допомогу, прагненням до зниження суб'єктивності в оцінці дитини, заохоченням активності, допитливості, креативності, наданням дитині свободи дій. Стосунки батьків і дітей при цьому мають засновуватися на авторитеті дорослого, а виховання має будуватися з опорою на позитивні основи в зростаючій людині.

Посилення виховного потенціалу, позитивного розвивального взаємовпливу в сім'ї проявляється в зростанні рівня педагогічної грамотності батьків, що позначається на розвитку, поведінці дитини та сприяє її успішній соціальній адаптації, розквіту особистості.

Список літератури:

1. Біла І. М. Структурна модель розвитку здібностей в онтогенезі. *Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (11–12 листопада 2016 р., м. Київ) / за ред. О. І. Власової та ін. Київ : Вид-во «Віваріо», 2016. С. 168–169 .

2. Говорун Т. В. Базові передумови появи та ресоціалізації дітей та молоді групи ризику. *ScienceRise*. 2015. № 8(1). С. 84–89. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/texs_2015_8\(1\)15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/texs_2015_8(1)15).
3. Дружинин В. Н. Психология семьи. М. : «КСП», 1996, 160 с.
4. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. М. : Педагогика, 1986. 144 с.

1.2. РОДИНОЦЕНТРИЗМ У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

Малюк, що з'явився на світ, наділений природою та соціумом можливістю індивідуального розвитку в соціальному і культурному контексті епохи. Основною характеристикою такого контексту є сформоване Л. С. Виготським поняття соціальної ситуації розвитку. Її основу складає переживання дитиною середовища свого проживання і себе в цьому середовищі. Якщо ці переживання позитивні, середовище володіє розвивальним ефектом і в ньому можливі реалізація та розвиток здібностей дитини.

У дієвому контакті дитини з оточуючим світом, у процесі поступового засвоєння досягнень попереднього історичного розвитку людства, що здійснюється в ході навчання та виховання, задатки перетворюються в різноманітні та досконалі здібності (Л. С. Виготський, В. В. Давидов, Г. С. Костюк, Б. М. Теплов, С. Л. Рубінштейн та ін.). У розвивальному освітньому середовищі, просторі соціальної взаємодії дитина знаходить стимули для самонавчання та саморозвитку саме на початковому етапі онтогенезу, який є визначальним для формування особистості, становлення здібностей. Адже в дошкільному віці особистість «виробляється» (В. В. Давидов) саме за умов створення такого середовища, яке б забезпечувало дитині розвивальну взаємодію, оволодіння соціальним простором людських стосунків, особлива роль в якій відводиться спільності «дитина – дорослий».

Відомо, що в 1912 році в Києві І. О. Сікорським був створений перший у світі Інститут дитячої психології. Спостереження за розвитком у ранньому дитинстві дали можливість Сікорському І. О. зробити висновок, що «чисельні неправильності в характері людини і в її здібностях отримують свій початок в ранню пору, у перші місяці і роки життя, і призводять до стійких особливостей душевного складу в майбутньої дорослої людини. Подібні недоліки, які прийнято було вважати вродженими (через що здавалося, що ліквідувати їх неможливо), на думку професора, доступні лікарсько-педагогічному впливу» [12, с. 226].

Ці висновки стали поштовхом для інших досліджень у дитячій психології, психології сім'ї. Так, зокрема, проблемі сімейного виховання присвячено цілий шерек праць та досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців (Д. Баумрінг, Е. Берн, П. П. Блонский, В. М. Дружинін, С. О. Ладивір, М. І. Лісіна, П. Ф. Лесгафт, А. Є. Лічко, Дж. Медіна, В. Сатір, А. С. Співаковська, В. О. Сухомлинський, Е. Г. Ейдемільер, Т. М. Яблонська та ін. Вченими розкрито психологічні особливості взаємин у сім'ї, охарактеризовано дитячо-батьківські стосунки.

Основна теза в більшості дослідженнях галузі сімейної психології може бути сформульована як така, що: «Характер взаємин у сім'ї впливає на розвиток дитини, її подальше життя». У дітей, позбавлених сприятливих сімейних умов, сильних і недвозначних доказів батьківської любові, довірливого спілкування значно частіше спостерігаються психофізіологічні і психосоматичні порушення, невротичні розлади, труднощі в спілкуванні і розумовій діяльності. Спілкування забезпечує почуття емоційного благополуччя, тепла і затишку в новому та незнайомому світі, що подібно благодатному дощу, який зрошує ніжні паростки перших знань та умінь дитини. Дослідження демонструють, що в умовах «засухи» людських почуттів, при дефіциті спілкування ці паростки розвиваються погано, а інколи зовсім в'януть [14, с. 152].